

UBAYDULLAYEVA Munira,
O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi
1-bosqich magistranti
muminjanovamunira@gmail.com

ZAMONAVIY PSIXOLOGIK METODLAR TASNIFI

КЛАССИФИКАЦИЯ СОВРЕМЕННЫХ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ МЕТОДОВ

CLASSIFICATION OF MODERN PSYCHOLOGICAL METHODS

Annotatsiya: ushbu maqolada psixologik metodlarga taniqli olimlarning ta'riflari, metodologiya haqida qisqacha tushuncha, psixologiya sohasidagi metodlarning turli xillari hamda metodlarning qisqacha tarixi aks etgan bo'lib, unda metodlarning tasnifini kuzatishingiz mumkin. Quyida har bir metodning turlicha ta'riflanishi hamda tasniflanishi haqida gap boradi. Shuni ilova qilish mumkinki, turli yirik olimlarning metodlar klassifikatsiyasi haqidagi fikrlari ham mavjud.

Kalit so'zlar: psixologiya, metod, metodologiya, fan, ruhiyat, termin, bilish jarayonlari, idrok, ma'lumot.

Аннотация: в этой статье представлены описания известных ученых о психологических методах, краткое понимание методологии, разнообразие методов в области психологии, а также краткая история методов, в которой можно проследить классификацию методов. Каждый метод описывается и классифицируется по-разному. Можно добавить, что различные крупные ученые также имеют свои мнения по поводу классификации методов.

Ключевые слова: психология, метод, методология, наука, психика, терминология, познавательные процессы, познание, информация.

Annotation: This article provides descriptions of well-known scientists on psychological methods, a brief understanding of the methodology, a variety of methods in the field of psychology, and a brief history of the methods, in which you can follow the classification of methods. Each method is described and classified

differently. It can be added that various major scholars also have opinions on the classification of methods.

Keywords: psychology, method, methodology, science, psyche, terminology, cognitive processes, cognition, information.

KIRISH

Bugungi kunda tadqiqotchilar psixologik metodlardan o'z yo'nalishiga moslashtirgan holda foydalanib, tadqiqotlarni tashkil etib kelmoqda. Psixologiyadagi ilmiy taqiqot metodlarni obyektga nisbatan moslashtirib tadbiiq etishning murakkabligi shundaki qo'llanilayotgan metod shaxsning barcha individual xususiyatlarini inobatga olish bilan bir qatorda uning psixologik holatini ham hisobga olish lozim bo'ladi. Bunga sabab shaxsda o'tkazilayotgan psixologik metod mohiyatini qay darajada anglab yetishi, metodga nisbatan munosabati natijalarida aks etadi. Har qanday fan qandaydir hodisani qonuniyatini bilish uchun ma'lum bir metodlardan foydalaniladi. Bu borada taniqli rus psixofiziologi I.P.Pavlov, – "metodning qo'lida tadqiqot taqdiri yotadi", – degan edi [5].

Metodlar tizimi fanning umumiy metodologiyasiga birlashadi. Metodologiya keng ma'noda oladigan bo'lsak, u ma'lum tizimga ega bo'lgan va bilimlarni izlab topishga qaratilgan mantiqan ketma-ketlikka ega bo'lgan usullardir. Ko'pchilik olimlar (M.G.Davletshin, B.G.Ananev va h.k) bu terminni ilmiy metod tushunchasiga mos ravishda tushunadilar va foydalanadilar, metodologiya faqat ilmiy tarzda qabul qilinishini ta'kidlaydilar.

ASOSIY QISM

Metodologiya (yunoncha – methodos- bilish tadqiq qilish, izlanish yo'li. Logos- tushuncha, ta'limot) amaliyot faoliyatini tashkil etishi va amalga oshirishni prinsplari va usullari tizimi, hamda ushbu tizim haqidagi ta'limotdir.

Metodlar – Inson ruhiyatini o'rganish usullari va yo'llari yig'indisidir.

"Metod bu - bilish, yangilash yo'li bo'lib, bu usul orqali fanning predmeti aniqlanadi, o'rganiladi"[4].

Zavalevskiy hamda Rogovin rus marksist tarixchisi va sotsiologi, falsafa bo'yicha, Rossiya Fanlar akademiyasi Sotsiologiya institutining

yetakchi ilmiy xodimlari: metod - bilish jarayonida obyekt va subyekt o'rtasidagi munosabatlarning ayrim xususiyatlarining ifodasidir deb ta'riflashgan. B. G. Ananov nuqtai nazaridan, psixologik tadqiqot usullari psixologik obyektlar bilan ilmiy ishlar tizimi va shu bilan birga psixologiya fani o'zining gnoseologik obyektlari hisoblanadi. Akademik Ananov Boris Gerasimovich (1907-1972) - taniqli rus psixologi. (U Leningrad psixologik maktabining asoschisi. Sensor idrok, muloqot psixologiyasi, pedagogik psixologiya sohasidagi fundamental asarlar muallifi) [3]. U insoniy bilim tizimini taklif qildi. Unda ma'lumotlar birlashtirilgan turli fanlar inson haqida metodlarni to'rt guruhga ajratadi.

1- guruh. Tashkiliy metodlar:

– hissiy metod (turli guruhlarining yoshi, faoliyatiga qarab solishtirish va h.k.)

– longiyut metodi (uzoq vaqt davomida yakka tekshiriluvchi va guruhlar bilan tadqiq qilinuvchilarni qayta-qayta tadqiq qilishdir)

– kompleks metodi (tadqiqotda turli fan namoyondasi bir obyektni o'rganishda ishtirok etishadi masalan, shaxsning faolligi, ijtimoiy va psixologik rivojlanishdagi bog'liqlikni aniqlash).

2-guruh. Empirik metodlar:

– kuzatuv va o'z-o'zini kuzatuv;

– eksperimental metodlar;

– psixodiagnostik metodlar (test, so'rovnoma, anketa, sotsiometriya, intervyu)

– faoliyat natijalarini tahlili

– biografik metodlar

3-guruh. Natijalarni qayta ishlash metodlarini o'ziga kiritgan miqdor (statistik) va sifat (materiallarni guruhlar bo'yicha differensiallashtirish, tahlil qilish) metodlaridan tashkil topadi.

4-guruh. Natijalarni tahlil qilish metodlari;

– interpretatsion metodlari (rivojlanish rejasiga ko'ra alohida tanqidiy momentlar, bosqich davrlarni ajratgan holda tadqiqod materiallarini tahlil etish)

– tizimli bog'liqlikni o'rnatish metodlaridan iborat [1].

Quyida turli xil olimlarning metodologiya bo'yicha klassifikatsiyalarini kuzatishimiz mumkin.

G. Piriev bo'yicha metodlarni tasniflash:

1. Aslida metodlar (kuzatish, tajriba, modellashtirish va boshqalar);

– kuzatish obyektiv, to'g'ridan-to'g'ri - bilvosita (so'rovnoma, anketalar),

– subyektiv eksperiment: laboratoriya, tabiiy, psixologik va pedagogik bo'lishi mumkin.

2. Uslubiy metodlar - yordamchi metodlar (matematik, grafik, biokimyoviy).

3. Uslubiy yondashuvlar (genetik, psixofiziologik).

Sovet psixologi va faylasufi va sovet psixologiyasida marksistik an'analarning haqiqiy asoschisi S.L. Rubinshteyn bo'yicha metodlarni tasniflash [6]:

1. Kuzatish:

– tashqi, ichki.

– Tajriba: tabiiy, laboratoriya, psixologik-pedagogik, fiziologik (yoki shartli reflekslar usuli).

2. Faoliyat mahsulotlarini o'rganish metodlari.

3. Suhbat.

4. Anketa.

Metodlarning muqobil tasnifi Sovet va rus psixologi, shoir, fan doktori, professor. Fan tashkilotchisi, "Iqtidorli bolalar" Federal dasturi doirasidagi tadqiqot loyihalari rahbari V.N. Drujinin usullarning uchta sinfini aniqladi:

empirik, unda tadqiqot predmeti va obyektining tashqi real o'zaro ta'siri amalga oshiriladi;

nazariy, bunda subyekt sharhlash obyektining (o'rganish predmetining) aqliy modeli bilan o'zaro ta'sir qiladi;

subyektning "tashqi" obyektning belgi-ramziy tasvirlari bilan o'zaro ta'siri bo'lgan tavsiflar [7].

Psixologik tadqiqotning nazariy usullari alohida e'tiborga loyiqdir:

Birinchi usuldan foydalanish natijalari - nazariyalar, qonunlar, ikkinchisi - induktiv farazlar, qonuniyatlar, tasniflar, tizimlashtirishlar, uchinchisi - obyekt, jarayon, holat modellari. Drujinin spekulativ psixologiya usullarini nazariy usullardan ajratishni taklif qiladi. Muallif bu usullar o'rtasidagi farqni shundan ko'radiki, chayqovchilik ilmiy faktlar va empirik qonuniyatlarga asoslanmaydi, balki faqat muallifning shaxsiy bilimi, intuitsiyasida asosga ega. Drujininning fikriga ko'ra, psixologik tadqiqotlarda markaziy rol modellashtirish usuliga tegishli bo'lib, unda ikkita nav ajralib turadi: strukturaviy-funksional va funksional-tarkibiy. Drujininning fikricha, birinchi holatda tadqiqotchi alohida tizim strukturasi tashqi xatti-harakati bilan ochib bermoqchi, buning uchun u analogni tanlaydi yoki quradi (modellash aynan shu narsa) - shunga o'xshash xatti-harakatlarga ega bo'lgan boshqa tizim. Shunga ko'ra, xulq-

atvorning o'xshashligi, muallifning fikriga ko'ra, tuzilmalarning o'xshashligi haqida xulosa chiqarishga imkon beradi (analogiya bo'yicha mantiqiy xulosa chiqarish qoidasiga asoslanadi). Modellashirishning bu turi, Drujininning fikriga ko'ra, psixologik tadqiqotning asosiy usuli va tabiatshunoslik psixologik tadqiqotida yagona hisoblanadi. Boshqa holatda, model va tasvir tuzilmalarining o'xshashligi bo'yicha tadqiqotchi funktsiyalarning o'xshashligini, tashqi ko'rinishlarni va hokazolarni baholaydi.

Tadqiqot usullarining iyerarxiyasini tavsiflash muhimdir. Drujinin ushbu iyerarxiyada besh darajani ajratishni taklif qiladi: metodologiya darajasi, uslubiy qabul qilish darajasi, usul darajasi, tadqiqotni tashkil etish darajasi, uslubiy yondashuv darajasi. U psixologik empirik usullarning uch o'lovli tasnifini taklif qildi. Muallif empirik usullarni subyekt va obyekt, subyekt va o'lov vositasi, obyekt va asbobning o'zaro ta'siri nuqtai nazaridan ko'rib chiqib, empirik psixologik usullarning yangi tasnifini beradi. U "predmet - asbob - obyekt" tizimiga asoslanadi. Modelning tarkibiy qismlari o'rtasidagi munosabatlar tasniflash uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Ulardan ikkitasi (tadqiqotchi va subyekt o'rtasidagi o'zaro ta'sir o'lovi va tashqi vositalardan foydalanish yoki subyektiv talqin qilish o'lovi) asosiylari, biri hosiladir. Drujininning fikricha, barcha usullar quyidagilarga bo'linadi: faollik, kommunikativ, kuzatish, germeneytik. Shuningdek, sakkizta "sof" tadqiqot usullari (tabiiy tajriba, laboratoriya tajribasi, instrumental kuzatish, kuzatish, introspeksiya, tushunish, erkin suhbat, maqsadli suhbat) mavjud. O'z navbatida, sof usullarning xususiyatlarini o'zida mujassam etgan, ammo ularga qisqartirilmaydigan sintetik usullar ajratiladi (klinik usul, chuqur suhbat, psixologik o'lov, o'z-o'zini kuzatish, subyektiv miqyoslash, introspeksiya, psixodiagnostika, konsalting aloqasi) [8].

Psixologiya metodlari - Psixologik tadqiqotlarda professional psixologlar tomonidan qo'llaniladigan psixologik vositalar turlari:

- To'g'ridan-to'g'ri kuzatish metodi
- Ishtirokchilarni kuzatish metodi
- Faoliyatni tavsiflashning algoritmik metodi
- Mahsulot tahlili metodi
- Eksperimental psixologik va testlar
- Fiziologik testlar

- Suhbat metodi
- Og'zaki so'rov (intervyu)
- Yozma so'rov (so'rovnoma)
- Biografik ma'lumotlarni tahlil qilish va shu kabi yna ko'olab metodlar mavjud bo'lib, quyidagilar ham psixologlar tomonidan unumli foydalanib kelinadi.

- Maxsus qurilmalar - aktograflar yordamida o'z vaqtida vosita faoliyatini ro'yxatga olish usuli.

- Kasbiy faoliyatni tahlil qilish
- Psixologik tadqiqot va kasbni tahlil qilish usuli, uning natijasi ushbu kasbiy faoliyatning kasbiy tavsifini tuzishdir.

- Ish tahlili
- Muayyan ish haqida ma'lumot to'plash va qayta ishlash. Axborot muayyan ish funktsiyalari va tartib-qoidalari nuqtai nazaridan ifodalangan ish mazmunini ifodalashi mumkin yoki u ishni malakali bajarish uchun zarur bo'lgan xodimlarning xususiyatlaridan (ko'nikmalar, bilimlar, qobiliyatlar, bardoshlik va boshqalar) iborat bo'lishi mumkin.

Analitik introspeksiya

- E.Titchener maktabida ishlab chiqilgan introspektiv usul. Xarakterli xususiyat - bu sensorli tasvirni qo'zg'atuvchining parametrlariga kamaytirilmagan tarkibiy elementlarga to'liq bo'linish istagi.

Anketa

- Psixologiya va boshqa fanlarda so'rovnoma yordamida shaxs (subyekt, mijoz, respondent va boshqalar) haqida birlamchi ma'lumotlarni to'plashga qaratilgan usul.

Anketa

- Anketalarda yordamida ijtimoiy-psixologik tadqiqot usuli.

Assotsiatsiya tajribasi

- Bir vaqtning o'zida K.G tomonidan taklif qilingan proyektiv usul. Jung, M. Verteimer va D. Klein va shaxsning motivatsiyasini o'rganish uchun mo'ljallangan. Mavzudan ongiga kelgan har qanday so'z bilan rag'batlantiruvchi so'zlar to'plamiga imkon qadar tezroq javob berish so'raladi. Bunday holda, paydo bo'lgan assotsiatsiyalar ularning turiga, bir hil assotsiatsiyalar chastotasiga, ogohlantiruvchi so'z va subyektning javobi orasidagi vaqtga ko'ra qayd etiladi [9].

Audiometriya - eshitish sezgirligini elektroakustik asboblarda, audiometrlar yordamida o'rganish, bu sizga tovush signallarining

intensivligini qat'iy dozalash, barcha tovush chastotalarida tadqiqotlar o'tkazish, pol differentsial sezuvchanlik, intensivlik, maskalanish diagnostikasi uchun funktsional testlarni o'tkazish imkonini beradi.

Biografik usullar - shaxsning hayot yo'lini tadqiq qilish, diagnostika qilish, tuzatish va loyihalash usullari.

Biofidbek - minimal vaqtni kechiktirish bilan odamga uning tana funktsiyalari holati to'g'risida ma'lumot berishga imkon beradigan protseduralar, buning natijasida ularni ongli ravishda tartibga solish imkoniyati mavjud.

Egizak usuli - 1875-yilda Ingliz psixologi, antropolog, geograf, etnograf, meteorolog, sayohatchi, yozuvchi, ixtirochi F.Galton tomonidan taklif etilgan tadqiqot usuli, bir xil gen to'plamiga ega monozigot egizaklar va genotiplari har xil bo'lgan dizigotik egizaklarning psixologik va boshqa sifatlarini solishtirish bilan tavsiflanadi. Egizaklarga atrof-muhitning ta'siri taxminan teng bo'lishiga asoslangan bu usul genotip va atrof-muhitning o'rganilayotgan psixologik sifatga ta'sirini aniqlash uchun mo'ljallangan.

Grafologik tahlil - qo'l yozuvining individual psixologik o'zgaruvchanligini aniqlash. Jarayon qo'lyozmani, imzolarni aniqlash va qo'lyozma muallifining ruhiy holatini yoki xarakter xususiyatlarini aniqlash uchun mo'ljallangan.

Ikki marta ko'r tajribasi - eksperimental jarayon, agar subyekt ham, eksperimentator ham eksperimentning mazmuni va xususiyatlarini bilmasa. Bunday shartlar tufayli eksperimentatorning eksperiment natijalariga ta'sir qilish imkoniyatini istisno qilish va uning obyektivlik ko'rsatkichlarini oshirishga erishiladi. Xususan, bunday sharoitlarni kompyuter yordamida simulyatsiya qilish mumkin [2].

XULOSA

Xulosa qilib shuni ta'kidlash mumkinki, psixologiya fanining nazariy usullari hozirgacha yetarli darajada aniq ta'riflanmagan, uni ko'pgina olimlar tahlil qilgan va o'rganganlar. Endilikda, psixologik metodlarning yanada rivojlanishi uchun yana ham harakat qilinishi maqsadga muvofiq bo'lar edi. Bu boradagi izlanishlar davom etmoqda va rivojlantirilmoqda. Bu zamonaviy psixologiya fani metodologiyasining dolzarb masalalaridan biri bo'lib qolmoqda.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Davletshin M.G. Umumiy psixologiya. – T.: TDPU, 2002. – B. 29-31. .
2. Карпов А.В. Общая психология. – Москва: Гардарики, 2004.
3. Averin V.A. Shaxs psixologiyasi. – SPb., 1999.
4. Рубинштейн С.Л. Общая психология. 1946.
5. <https://www.britannica.com/>
6. <https://muegn.ru/>
7. <https://psy.su/>
8. <https://4brain.ru/>
9. <https://lfirml.com/>